

2.1. Ο ΓΡΑΠΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ: ΜΕΡΙΚΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΥΡΙΟΥΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

Στις προθέσεις αυτής της μελέτης δεν μπορεί να είναι, λόγω έκτασης, η συστηματική και πλήρης απογραφή του «σώματος» του γραπτού λόγου για την αρχιτεκτονική. Έτσι, όσα ακολουθούν έχουν ως στόχο περισσότερο να αποσαφηνίσουν ορισμένες έννοιες χρήσιμες για μια επιλεκτική διακίνηση ανάμεσα από ορισμένες χαρακτηριστικές «στιγμές» αυτού του «σώματος» και λιγότερο να χρησιμεύσουν ως αρχειακό υλικό για τον ερευνητή της ιστορίας ή και της θεωρίας της αρχιτεκτονικής.

Θα πρέπει να επισημάνει κανείς δύο δυσκολίες σχετικά με την οποιαδήποτε προσπάθεια απογραφής του «σώματος» της αρχιτεκτονικής θεωρίας. Πρώτη δυσκολία είναι η εύκολη και όχι πάντοτε συνεπής ή συστηματική θεωρητικοποίηση της αρχιτεκτονικής πρακτικής από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές της. Δεύτερη δυσκολία είναι η ασάφεια και αλληλοκάλυψη που χαρακτηρίζει το περιεχόμενο των όρων εκείνων που χρησιμεύουν συνήθως ως οδηγοί για την άρθρωση αυτού του «σώματος».

Καταρχήν, για να είναι κανείς ακριβέστερος, θα πρέπει να αναφέρεται γενικά στο «σώμα» της αρχιτεκτονικής σκέψης. Ως βάση διάκρισης επιμέρους εννοιών σ' αυτό το σύνολο σκέψης τείνουν σήμερα να καταξιωθούν τέσσερεις όροι, δηλαδή, «ιστορία», «θεωρία», «κριτική» και «μεθοδολογία σχεδιασμού». Κανείς ωστόσο απ' αυτούς τους όρους δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί απόλυτα, τουλάχιστον όσον αφορά στην πλειονότητα των κειμένων της αρχιτεκτονικής, χωρίς να είναι απαραίτητο να συσχετιστεί με κάποιους από τους υπόλοιπους. Η ιστορία της αρχιτεκτονικής συνήθως υποδηλώνει ή και προβάλλει ανοικτά θεωρίες για τον χώρο αλλά και για την ιστορία του πολιτισμού και η κριτική, ενώ αφορά στην αποτίμηση της ποιότητας έργων ή τάσεων της αρχιτεκτονικής πρακτικής, στηρίζεται – ιδιαίτερα τελευταία – σε σαφείς απόψεις για την ιστορία και, βέβαια, υποδεικνύει δρόμους για τον σχεδιασμό. Παράλληλα, σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις ο όρος «θεωρία» έχει στην αρχιτεκτονική την σημασία που έχει σε άλλες επιστήμες: μια σημασία, δηλαδή, που θα προέκυπτε από μια ενδεχόμενη ένταξη της θεωρίας στο κλασικό θετικιστικό σχήμα «θεωρία-πείραμα ή παρατήρηση-επιβεβαίωση» ή στο σχήμα «θεωρία-απόρριψη-προσέγγιση» που δέχεται ο Porree. Αντίθετα, ο όρος «θεωρία»

χρησιμοποιείται συνήθως την ευρύτερη σημασία του – για να υποδηλώσει δηλαδή την διάκριση ανάμεσα σε θεωρητική σκέψη και πρακτική – και έτσι καλύπτει και τους τρεις άλλους όρους που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

Τέτοιες δυσκολίες υποχρεώνουν τον απογραφέα του «σώματος» της αρχιτεκτονικής σκέψης, πρώτα, να διευρύνει τα όρια αυτού του «σώματος» και, στη συνέχεια, να είναι επιφυλακτικός στη χρήση αλλά και στη χρησιμότητα αυτών των όρων.

* * *

Είναι, αναμφίβολα, επισφαλής και συζητήσιμη τόσο η αποκοπή αυτού που θα ονομαζόταν «ιστορία της αρχιτεκτονικής» από την ευρύτερη ιστορία του πολιτισμού και των ιδεών, όσο και η διάκριση ανάμεσα στην «ιστορία αρχείου» της αρχιτεκτονικής και στην «κυριολεκτική ιστορία» που αναζητεί – μέσα από κοσμοθεωρίες – τις νομοτέλειες αυτής της ιστορίας.

Αν η διάκριση αυτή, ωστόσο, – ανάμεσα στην «ιστορία αρχείου» και στην «κυριολεκτική ιστορία» – είναι επισφαλής σε επίπεδο γενικής αρχής, δεν παύει ωστόσο να είναι ορατή τουλάχιστο οσον αφορά στην καταγωγή και τον τρόπο δουλειάς των ιδίων των ιστορικών. Έτσι, σήμερα, μπορεί κανείς να διακρίνει, από τη μια μεριά, τους αρχαιολογικο - φιλολογικής προέλευσης μελετητές των παλιότερων περιόδων, που λειτουργώντας κυρίως εμπειρικά και επαγωγικά, είναι διστακτικοί στη διατύπωση γενικότερων κανόνων της ιστορίας και, από την άλλη μεριά, τους συνθετικής ή/και φιλοσοφικο - κοινωνικής προέλευσης μελετητές ιδίως της ιστορίας του Μοντέρνου Κινήματος, που κατά βάθος χρησιμοποιούν με επιλεκτικό τρόπο το ιστορικό υλικό ώστε να επιβεβαιώσουν απαγωγικά τις από πριν, ρητά ή όχι, διατυπωμένες γενικότερες θέσεις τους πάνω στους κανόνες της ιστορίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία, πάντως, ότι η επιρροή αυτής της δεύτερης ομάδας ιστορικών στην εξέλιξη των τάσεων της τρέχουσας πρακτικής της πρωτοπορίας είναι δραματικά μεγαλύτερη απ' ό,τι παραδοσιακά ήταν η επιρροή της πρώτης ομάδας.

Για τη μελέτη αυτή, ανεξάρτητα από την κριτική που μπορεί να ασκήσει κανείς στον τρόπο με τον οποίο οι ιστορικοί προσεγγίζουν το υλικό τους, έχει ιδιάζον ενδιαφέρον να δει κανείς τον ρόλο της δεύτερης από τις παραπάνω ομάδες. Έτσι, εξαιρώντας τα τοπικά ή/και χρονικά εξειδικευμένα κείμενα, θα μπορούσε κανείς να σταθεί στα χαρακτηριστικά, σχετικά σύγχρονα, κείμενα που αναφέρονται στην αρχιτεκτονική μετά τη βιομηχανική επανάσταση και, ιδιαίτερα, στο Μοντέρνο Κίνημα.

Πριν γίνει κάτι τέτοιο, πάντως, έχει ενδιαφέρον να μνημόνευθούν παλιότερες προσπάθειες όπως οι «Αρχές της αρχιτεκτονικής ιστορίας» του P. Frankl (1914)¹, που επιχειρούν να θεσπίσουν κάποιες αρχές ανάγνωσης της αρχιτεκτονικής ιστορίας και που θα ήταν ενδιαφέρον να αντιπαρατεθούν τόσο με κείμενα κλασικών όπως ο Giedion ή ο Pevsner όσο και με πρόσφατες προσπάθειες όπως η «Μεθοδολογία της αρχιτεκτονικής ιστορίας» του Δ. Πορφύριου (1981).

Από τα παλιότερα ιστορικά κείμενα που ανήκουν περισσότερο στην κατηγορία της «ιστορίας αρχείου» θα έπρεπε κανείς να αναφέρει την «ιστορία της αρχιτεκτονικής» του A. Choisy (1899) και την κλασική και συνεχώς ανανεούμενη ιστορία αρχείου του B. Fletcher (18η έκδοση, 1975), όπως και προσπάθειες όπως του L. Mumford (1924) για μια διασταυρωμένη μελέτη αρχιτεκτονικής και πολιτισμού. Σημαντικά έργα, ωστόσο, για το λεγόμενο μοντέρνο κίνημα είναι το «Πρωτοπόροι του σύγχρονου σχεδιασμού» του N. Pevsner (1936) το «Χώρος, χρόνος και αρχιτεκτονική» του S. Giedion (1938), η συνοπτική αλλά περιεκτική ιστορία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής του J.M. Richards (1940) ακολουθούμενη από την ευρύτερη ιστορία της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής του Pevsner (1943), αργότερα από το λιγότερο γνωστό αλλά ενδιαφέρον κείμενο του S. Giedion (1948) για τη μηχανοποίηση και, ακόμη, από την ιστορία της εποχής του ουμανισμού του R. Wittkower (1949).

Στη δεκαετία του '50, πρέπει να μνημονευτεί καταρχήν η «Ιστορία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής» του B. Zevi (1950), που θα πρέπει να διαβαστεί

-
1. Τα έργα που παρατίθενται ειδικά στο παρόν κεφάλαιο 2.1 σημειώνονται μόνο με το όνομα του συγγραφέα και την **χρονολογία της πρώτης έκδοσης** (και όχι με υποσημειώσεις και αναγραφή όλων των στοιχείων της έκδοσης). Αυτό γίνεται τόσο για λόγους συντομίας (λόγω του αριθμού των αναφορών) όσο και για λόγους ουσίας (οι αναφορές είναι ενδεικτικές και αφορούν στο κάθε έργο ως σύνολο και όχι σε ειδικό μέρος του που θα έπρεπε να επισημανθεί). Έτσι, ο αναγνώστης παρακαλείται με τα στοιχεία αυτά (όνομα και χρονολογία) να ανατρέξει στη βιβλιογραφία, στο τέλος της μελέτης. Όπου εμφανίζονται περισσότερες χρονολογίες σε παρένθεση, δηλώνουν αντίστοιχα περισσότερα έργα του ίδιου συγγραφέα και όχι διαφορετικές εκδόσεις του ίδιου έργου (πράγμα που συμβαίνει, αντίθετα, στις αναλυτικές υποσημειώσεις των άλλων κεφαλαίων αυτής της μελέτης, όπως και στον κατάλογο της βιβλιογραφίας). Έτσι, σ' αυτό το κεφάλαιο, ο αναγνώστης θα διαβάσει, λογουχάρη, R. Venturi (1966), ενώ στη βιβλιογραφία ή σε υποσημείωση θα διαβάσει: R. Venturi (1966, 1977), *Complexity and Contradiction in Architecture*, The Architectural Press.

σε συνάρτηση τόσο με το σχεδόν παράλληλο θεωρητικό κείμενο του ίδιου για την αρχιτεκτονική ως χώρο (1957) – που προβάλλει την προσωπική του άποψη για την «οργανική αρχιτεκτονική» – όσο και με τα μεταγενέστερα κείμενά του (1973, 1974, 1974β, 1980, 1981). Ο Zevi πιστεύει πάντοτε ότι το Μοντέρνο Κίνημα αποτελεί μιαν αστείρευτη πηγή έμπνευσης για τη σημερινή αρχιτεκτονική κι αυτό τον διαφοροποιεί από την άλλη σχολή που αναπτύχθηκε στην Ιταλία με κύριο εκπρόσωπο τον Μ. Tafuri². Στη δεκαετία του '50, επίσης, αξίζει να αναφερθούν η πολύτομη ιστορία της αρχιτεκτονικής του 20ου αιώνα, με επιμέλεια του T. Hamlin (1952), που ακολουθεί τη διάκριση σε στοιχεία, αρχές αρχιτεκτονικής σύνθεσης και κτιριολογικούς τύπους, τα κείμενα των V. Scully (1955) – που αρθρώνει την ιστορία μέσα από την έρευνα της κατασκευής και θα πρέπει να συσχετιστεί με μεταγενέστερα θεωρητικά κείμενα της ίδιας κατεύθυνσης, όπως του Π. Μιχελή (1963), του P.L. Nervi (1965), του F. Wilson (1971) κ.ά. – του E. Kaufmann (1955) για την αρχιτεκτονική της εποχής του ορθολογισμού – που θα ήταν ενδιαφέρον να διαβαστεί σε συσχέτισμό με την πρόσφατη συλλογή κειμένων του D. Sharp (1980) για τον σύγχρονο αρχιτεκτονικό ρασιοναλισμό – όπως και τρία ακόμη σημαντικά έργα: την κριτική ιστορία της αιγυπτιακής αρχιτεκτονικής του S. Giedion (1957) – που προετοιμάζει το έδαφος για το τελευταίο του έργο (1971), όπου συνοψίζεται η θεωρία του για την εξέλιξη της έννοιας του χώρου στην ιστορία – όπως και τις γνωστές ιστορίες του J. Joedicke (1958) και του H.-R. Hitchcock (1958). Ιδιαίτερα η ιστορία του Joedicke είναι ένα ενδιαφέρον δείγμα κριτικής ιστορίας αρχείου με χρήση πολλαπλών βάσεων κατάταξης και με αναφορές τόσο στην avant-garde του Μοντέρνου Κινήματος όσο και στις τοπικές ιδιαιτερότητες στην εξέλιξη της μοντέρνας αρχιτεκτονικής.

Η αρχή της δεκαετίας του '60 χαρακτηρίζεται από την δίτομη ιστορία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής του L. Benevolo (1960), την ιδιοσυγκρασιακή επισκόπηση για την προέλευση και εξέλιξη του σχεδιασμού και της θεωρίας στη βιομηχανική επανάσταση του R. Banham (1960) και από την ιστορία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής του V. Scully (1961). Ο ίδιος ο Banham επανέρχεται με τον «Οδηγό της μοντέρνας αρχιτεκτονικής» (1962) και, κυρίως, με το κείμενό του για τη λεγόμενη «ηρωϊκή εποχή» της μοντέρνας αρχιτεκτονικής (1962). Στις αρχές της δεκαετίας του '60, επίσης, κυκλοφορεί η συλλογή του οίκου Braziller για τους μεγάλους του Μοντέρ-

2. Βλ. και τη σχετική άποψη του T. Llorens, στο: T. Llorens (1981), *Manfredo Tafuri: Neo-Avant Garde and History*, A.D. 51, 6/7-1981, σ.84.

νου Κινήματος (με κείμενα των Drexler, Collins, Scully, της Choay κ.ά.), και η συλλογή των μανιφέστων και προγραμμάτων της αρχιτεκτονικής του 20ου αιώνα, του U. Conrads (1964). Πρέπει ακόμη να σημειωθούν και άλλα κείμενα του Scully (1962), η κριτική επισκόπηση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, του L. Hilberseimer (1964), ο εντοπισμός των αλλαγών στις τάσεις της μοντέρνας αρχιτεκτονικής από τον P. Collins (1965) — κείμενο που καλύπτει την περίοδο 1750-1950 — κ.ά.

Ο εμπλουτισμός του «σώματος» της ιστορίας της αρχιτεκτονικής με νέα κείμενα οδηγεί σε μιαν όλο και σαφέστερη σύμπλεξη της ιστορίας με θεωρητικές θέσεις πάνω στο φαινόμενο της αρχιτεκτονικής αλλά και στους νόμους που διέπουν την ιστορία. Έτσι, έχουν ήδη εμφανιστεί από παλιότερα κείμενα με τέτοιο χαρακτήρα όπως εκείνα των Pevsner και Giedion και, από τις αρχές της δεκαετίας του '60, των Banham, Ch. Norberg-Schulz και Collins. Ειδικά το «Αλλάζοντας ιδεώδη στη σύγχρονη αρχιτεκτονική» (Changing Ideals in Modern Architecture) του Collins έχει καθιερωθεί ως ένα σημαντικό κείμενο, παρά τον ιδιόμορφο και όχι πολύ συστηματικό τρόπο γραφής του. Το κείμενο του Collins συνιστά μια από τις πιο ενδιαφέρουσες προσπάθειες διεπιστημονικής θεώρησης του αρχιτεκτονικού φαινομένου και πρέπει να σημειωθεί ιδιαίτερα η απόπειρα ερμηνείας αυτού που ο Collins ονομάζει «φονξιοναλισμό» μέσα από τη λογική της αναλογίας προς άλλες περιοχές επιστήμης και πρακτικής (βιολογία, μηχανική, γλωσσολογία και — ακόμη — γαστρονομία). Ακόμη, στα προδρομικά αυτά κείμενα θα ήταν παράλειψη να μην εντάξει κανείς το παλιότερο έργο δύο ιδιαίτερα σημαντικών ιστορικών και — κυρίως — θεωρητικών της αρχιτεκτονικής: του C. Rowe και του A. Colquhoun. Τα παλιότερα κείμενα του Rowe έχουν σήμερα συγκεντρωθεί στον τόμο «Τα μαθηματικά της ιδεώδους βίλλας και άλλα δοκίμια» (1976) ενώ του Colquhoun στο «Δοκίμια αρχιτεκτονικής κριτικής» (1981). Τόσο ο Rowe, με τις επιλεκτικές αναφορές του στην μετά την Αναγέννηση ιστορία της τέχνης αλλά και στον Le Corbusier, όσο και ο Colquhoun με το ενδιαφέρον του για την τυπολογική προσέγγιση και την υπέρβαση του Μοντέρνου Κινήματος, θέτουν άμεσα το πρόβλημα της εγκαθίδρυσης και της υπέρβασης των κανόνων της αρχιτεκτονικής πρακτικής. Στα κείμενα αυτά και στη σχέση τους με τα ευρύτερα επιστημονικά ρεύματα θα έχουμε την ευκαιρία να αναφερθούμε ξανά παρακάτω.

Χαρακτηριστική είναι, ωστόσο, η τομή που γίνεται με την έκδοση του «Ιστορία και θεωρίες στην αρχιτεκτονική» του M. Tafuri (1968). Το έργο του Tafuri, χωρίς να είναι το ίδιο ιστορία, οριοθετεί τη χρήση της ιστορίας ως αρχείου έμπνευσης και «ενδράσει» της κριτικής στην αρχιτεκτονική, με στόχο την υπέρβαση του Μοντέρνου Κινήματος και των λαθών που είτε

το ίδιο έκανε είτε είχε ως αναπόφευκτο επακόλουθο. Η στάση του Tafuri – σε αντίθεση ίσως μ' εκείνη του Zeni – συνδυασμένη με τις ιδιομορφίες της ιταλικής «σχολής» και τη δημοτικότητά της, αλλά και με την παράλληλη σχεδόν κυκλοφορία του «Πολυπλοκότητα και αντίφαση στην αρχιτεκτονική» του R. Venturi (1966), μπορεί να θεωρηθεί ότι ενίσχυσε τις τάσεις της λεγόμενης «μετα-μοντέρνας» πρακτικής – τουλάχιστον ως προς την εκδοχή της που προωθεί την εκλεκτικιστική χρήση των μορφών του παρελθόντος.

Η επίδραση του Tafuri, πάντως, πρέπει να ιδωθεί σε στενή σχέση με την επιρροή του εφαρμοσμένου και θεωρητικού έργου του A. Rossi και, κατά δεύτερο λόγο, των L. και R. Krier. Ο Colquhoun, αναφερόμενος στον Rossi και την διαφοροποίησή του από τον σαφέστερο εκλεκτικισμό των λεγόμενων «νεο-ρεαλιστών» της αμερικανικής «σχολής» (Venturi και Moore), τονίζει ότι ο Rossi χρησιμοποιεί την ιστορία κριτικά σε βαθμό που:

«προσπαθεί να εξαιρέσει τα πάντα εκτός από τους πάρα πολύ γενικούς τύπους και να αποφύγει το περιπτωσιακό. Οι συγκεκριμένες μορφές (figures)³ χρησιμοποιούνται όχι εξαιτίας των συνειρμών που παράγουν στο πλαίσιο όπου εντάσσονται ή σε σχέση με επιμέρους λειτουργίες αλλά εξαιτίας της δύναμής τους να εισάγουν αρχέτυπα τα οποία θεωρείται ότι ανήκουν στην αυτόνομη παράδοση της ίδιας της αρχιτεκτονικής. Η «ιδεατή» φύση αυτών των σημάτων ανήκει σε ένα ιδεολογικό πλαίσιο το οποίο προσπαθεί να προβάλει την αρχιτεκτονική ως συλλογική εμπειρία»⁴.

Ο χαρακτήρας της κριτικής ιστορίας ή και της θεωρίας που χρησιμοποιεί επιλεκτικά το ιστορικό υλικό είναι διάχυτος σε κείμενα μετά το '70 όπως στο «Αρχιτεκτονική και τα φαινόμενα της μετάδοσης: οι τρεις αντιλήψεις του χώρου στην αρχιτεκτονική» του S. Giedion (1971) ή το «Νόημα στην αρχιτεκτονική της Δύσης» του Ch. Norberg-Schulz (1974). Το έργο του Schulz – που ακολούθησε το «Ύπαρξη, χώρος, αρχιτεκτονική» (1971)

3. Ο Colquhoun χρησιμοποιεί το διδύμο form-figure. Ο όρος form αναφέρεται στην καθαρά γεωμετρική έννοια της μορφής ενώ ο όρος figure στην έννοια εκείνη που στην αρχιτεκτονική είναι πιο κοντά στον «τύπο». Χαρακτηριστικά, για τον Colquhoun, η έννοια «form» αντιστοιχεί στο «βαθμό μηδέν» του «figure» βλ. A. Colquhoun (1981), *Essays in Architectural Criticism*, M.I.T. Press, σ. 198-199.

4. Ό. π., σ. 199.